

ISSN: 1896-4087

DOI: <http://dx.doi.org/10.21784/ZC.2019.003>

LUDWIKA MAJEWSKA

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie

Działalność Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet w Piotrkowie Trybunalskim w latach 1930–1939

**The Activity of the Women Citizens' Work Association
in Piotrków Trybunalski in 1930–1939**

Streszczenie:

Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet był jedną z największych organizacji kobiecych w Polsce międzywojennej. Swoją działalność prowadził poprzez Oddziały, znajdujące się na terenie całego kraju. Piotrkowski Oddział powstał po dwóch latach od założenia organizacji w Warszawie. Inicjatorkami jego powstania były kobiety, które wybitnie zasłużyły się dla polskiej państwowości. Celem Związku była odnowa moralna polskiego społeczeństwa poprzez pogłębienie idei państwowotwórczej Józefa Piłsudskiego. Kobiety podjęły się wychowania polskiego społeczeństwa na świadomych swoich praw i obowiązków obywateli. Swoją rolę pełniły poprzez szereg działań o wymiarze socjalnym oraz politycznym.

Słowa kluczowe: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet, Piotrków Trybunalski, Wanda Grabowska, wychowanie obywatelskie

Abstract:

The Women Citizens' Work Association (Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet) was one of the largest women's organizations in the Interwar Period in Poland. Its work was carried out by Agencies located all over the country. The Agency in Piotrków was established two years after its headquarters in Warsaw. The initiators of its creation were women who served Polish statehood remarkably. Its main aim was the moral renewal of Polish society by strengthening the political state-forming efforts of Józef

Piłsudski. Women undertook to educate Polish society on their citizens' rights and obligations. They played their role through a series of activities in social and political life.

Keywords: Women Citizens' Work Association, Piotrków Trybunalski, Wanda Grabowska, citizens' upbringing

Wprowadzenie

Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet był jedną z największych organizacji kobiecych w Polsce międzywojennej. Przyczyny i czas postania stowarzyszenia związane były ze zbliżającymi się wyborami do parlamentu w 1928 r., a ściślej z akcją wsparcia politycznego Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. Hasło upowszechnienia przychylniej opinii publicznej dla sanacji, jak również zwiększenia roli kobiet w polityce znalazło się pośród głównych postulatów Demokratycznego Komitetu Wyborczego Kobiet Polskich. Kobiety dostrzegły dla siebie szansę, aby czynnie powrócić do działalności publicznej, tym bardziej iż sam Marszałek Piłsudski, będący dla nich niekwestionowanym autorytetem, wzywał do sanacji moralnej i uzdrowienia stosunków wewnętrznych w kraju. Kobiety starały się wpłynąć na opinię publiczną poprzez agitację wyborczą, wydawnictwa, wiece oraz spotkania domowe¹. Wynik wyborów parlamentarnych 1928 r., który przyniósł najwięcej mandatów dla piłsudczykowskiego BBWR oraz wprowadził 8 kobiet do Sejmu oraz 4 do Senatu², zachęcił kobiety do stworzenia własnej organizacji, reprezentującej dążenia polityczne i aspiracje ogółu kobiet polskich. Oczekiwania kobiet pod koniec lat 20. były na tyle sprecyzowane, że kobiety zaczęły być postrzegane przez obóz sanacyjny jako siła, za pomocą której można rozszerzyć wpływy polityczne. Kobiety domagały się zwiększenia udziału w życiu publicz-

---

¹ D. Kałwa, *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej. Dylematy środowisk kobiecych*, Kraków 2001, s. 125, s. 151.

² Z ramienia BBWR do parlamentu weszły 3 kobiety. Posłankami zostały Maria Jaworska oraz Eugenia Waśniewska, natomiast senatorką Zofia Daszyńska-Golińska.

nym, respektowania prawa oraz zyskania wpływu na wciąż niezbyt przychylnie usposobioną względem nich opinię publiczną³.

Powstanie Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet

Zjazd Demokratycznego Komitetu Wyborczego Kobiet Polskich w Warszawie, który odbył się 25 marca 1928 r., podsumowywał przeprowadzone wybory parlamentarne oraz stał się zarazem zjazdem założycielskim nowej organizacji politycznej kobiet. Początkowo instytucji nadano nazwę Związku Państwowo-Twórczej Pracy Kobiet, ale wkrótce zmieniono ją na Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet. Na przewodniczącą nowej formacji kobiecej została wybrana Zofia Moraczewska⁴, znana i ceniona działaczka polityczna, jedna z pierwszych kobiet w polskim parlamencie. Podczas zjazdu założycielskiego sformułowano główny cel nowej organizacji. Było nim pogłębianie demokracji w społeczeństwie, przez którą rozumiano ideę państwowotwór-

---

³ J. Dufurat, *Jak włączyć kobiety w świat działań publicznych? Problemy organizacyjne Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928-1939)*, [w:] A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarz (red.), *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*, t. 2, Warszawa 2009, s. 291.

⁴ Zofia Anna Moraczewska z domu Gostkowska (1873–1958), nauczycielka, działaczka społeczna i niepodległościowa, posłanka. W 1908 r. została członkinią Zarządu i Komitetu Wykonawczego Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej. Wspierała Krakowski Związek Pomocy dla Więźniów Politycznych. W 1916 r. została przewodniczącą Naczelnego Zarządu Ligi Kobiet Galicji i Śląska Cieszyńskiego Naczelnego Komitetu Narodowego. Zabiegała o przyznanie praw wyborczych kobietom. W 1919 r. została posłanką do Sejmu Ustawodawczego z ramienia PPS. W 1922 r. wycofała się na kilka lat z życia politycznego. Powróciła do niego po zamachu majowym Piłsudskiego. W 1927 r. została przewodniczącą Ligi Kobiet Polskich. Moraczewska wystąpiła z PPS. W latach 1928–1933 była przewodniczącą Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet. Stała na czele Samopomocy Społecznej Kobiet. W. Bieńkowski, *Moraczewska Zofia Anna*, [w:] W. Albrecht, E. Rostworowski (red.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. 21, Wrocław 1976, s. 677-679.

czą Józefa Piłsudskiego⁵. Myślą przewodnią nowej organizacji stało się hasło: „Państwo ponad wszystko”⁶.

Powstanie ZPOK nie było inicjatywą prekursorską. Związek świadomie nawiązywał do niepodległościowej działalności kobiet w czasie I wojny światowej, zwłaszcza do działalności Ligi Kobiet Polskich (w latach 1913–1918 organizacja nosiła nazwę Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego). Pomimo że w II Rzeczypospolitej Liga Kobiet Polskich czyniła starania, aby zaznaczyć swój udział w życiu publicznym, aktywność polityczna kobiet na początku lat 20. XX w. zmniejszyła się. Biorąc pod uwagę masowe zaangażowanie kobiet w czasie I wojny światowej, spadek ten był drastyczny. Wśród powodów, które na to znacząco wpłynęły, należy wymienić zarówno te leżące po stronie kobiet, jak i te, które od nich nie zależały. Kobiety były przekonane, że ich zaangażowanie polityczne miało trwać wyłącznie do momentu odzyskania przez Polskę niepodległości, co skutkowało wycofaniem się wielu działaczek z życia publicznego po zakończeniu działań zbrojnych. Na początku istnienia odrodzonej Polski porażkę poniosły również kobiety, które startując do parlamentu, opierały się głównie na kobiecym elektoracie. Wpływ na brak politycznego zaangażowania kobiet miała sytuacja gospodarcza państwa, która spowodowała drastyczne pogorszenie się stanu materialnego w wielu domach. W poczuciu kobiet, ich rola w niepodległej Polsce została znacznie ograniczona, wręcz sprowadzona na margines, co przejawiało się w lekceważącym stosunku do kobiet-posłanek w polskim parlamencie. Impulsem do wyjścia z apatii politycznej stało się dla kobiet przejęcie władzy przez Józefa Piłsudskiego w maju 1926 r. Kobietom szczególnie imponowały słowa Marszałka wzywające ogół społeczeństwa do odnowy moralnej. W jego słowach dostrzegły one możliwość zmiany sytuacji oraz swoją rolę w tym procesie. Stawiały sobie za cel wychowanie polskiego społeczeństwa, a zwłaszcza edukowanie go w obowiązkach

---

⁵ J. Dufurat, *Jak...*, s. 287, s. 289.

⁶ *Deklaracja ideowa przyjęta w dn. 30.IX 1934 r. przez Nadzwyczajny Walny Zjazd Delegatesk Z.P.O.K.*, Warszawa 1934, s. 1.

obywatelskich⁷. Wyrobienie nowego obywatela członkinie ZPOK chciały rozpocząć od samych siebie. Deklarowały gotowość pracy nad sobą, aby osiągnąć prawość, odwagę cywilną oraz poczucie odpowiedzialności⁸.

Powstanie piotrkowskiego Oddziału ZPOK

Piotrkowski Oddział Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet powstał w czerwcu 1930 r., a zalegalizowany został rok później – w maju 1931 r. Inicjatorkami powstania organizacji były znane działaczki społeczne i oświatowe: Wanda Grabowska⁹, Helena Trzcińska¹⁰, Aniela Szklar-

---

⁷ J. Dufurat, *W służbie obozu marszałka Józefa Piłsudskiego: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928-1939)*, Kraków 2013, s. 117, s. 121–124, s. 131–134.

⁸ *Deklaracja...*, op. cit., s. 3.

⁹ Wanda Grabowska (1883–1957), działaczka społeczna i niepodległościowa, nauczycielka. Przed wybuchem I wojny światowej była zaangażowana w działalność oświatową skierowaną do ogółu społeczeństwa polskiego. Sprzeciwiała się rusyfikacji szkół, organizując tajny komplet. Działała w Polskiej Macierzy Szkolnej, Towarzystwa Szkoły Ludowej oraz Stowarzyszeniu Nauczycielstwa Polskiego. Angażowała się na rzecz niepodległości Polski m.in. w Polskich Drużynach Strzeleckich, Zniczu oraz Zarzewiu. Po wybuchu wojny aktywnie pracowała na rzecz legionów w Lidze Kobiet Pogotowia Wojennego oraz Polskiej Organizacji Wojskowej. Należała do Zjednoczenia Organizacji Niepodległościowych, a po jego rozpadzie do Konfederacji Polskiej. Opowiedziała się za współpracą z Centralnym Komitetem Narodowym, wchodząc do struktur Piotrkowskiego Komitetu Narodowego, a następnie do Komisji Porozumiewawczej Stronnictw Demokratycznych. Po zakończeniu wojny poświęciła się pracy dydaktycznej w Gimnazjum i Liceum Humanistycznym Żeńskim Zrzeszenia Nauczycieli Szkół Średnich w Piotrkowie. L. Borzymek, *Udział Wandy Grabowskiej w prowadzonej przez piotrkowską Ligę Kobiet Pogotowia Wojennego akcji niesienia pomocy żołnierzom Legionów Polskich i ich rodzinom w latach I wojny światowej*, „Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne” 2016, nr 4, s. 10–35.

¹⁰ Helena Trzcińska (1906–1933), działaczka społeczna, nauczycielka, przełożona pensji. Przed I wojną światową prowadziła tajne nauczanie polskich przedmiotów dla dziewcząt. Brała udział w strajku szkolnym. Działała w Towarzystwie Oświaty Narodowej, Lidze Polskiej, Polskiej Macierzy Szkolnej oraz Towarzystwie Pomocy Szkolnej. W 1906 r. otworzyła własny zakład żeński. Na początku 1915r. została wybrana prezeską piotrkowskiej Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego. W czasie wojny polsko-bolszewickiej służyła w Czerwonym Krzyżu. Po wojnie nadal prowadziła szkołę dla dziewcząt. APPT, LKPW, sygn. 2, Sprawozdanie z działalności Koła Ligi Kobiet w Piotrkowie 1914–1921, s. 26. Z. Bartczak, *II Liceum Ogólnokształcące im. Marii*

ska¹¹, Kazimiera Dratwina¹², Bonifacja Rudnicka, Stefania Kotlińska oraz Zofia Kociszewska. 1 czerwca 1930 r. w siedzibie piotrkowskiego Oddziału Związku Strzeleckiego zorganizowały one spotkanie założycielskie nowej organizacji. Zgromadzone na zebraniu kobiety dokonały wyboru zarządu, prezeski oraz sekretarki związku. Zgodnie ze statutem ZPOK, przyjętym przez zarząd centralny, mogło do kierownictwa wejść 7 osób, zaś do komisji rewizyjnej 3 osoby. Członkinie Związku na swoją prezeskę wybrały Wandę Grabowską. Dokonany wybór podyktowany był ogromnym szacunkiem, jakim cieszyła się Grabowska w piotrkowskim społeczeństwie. Należała ona do zasłużonych działaczek ruchu niepodległościowego w okresie I wojny światowej, za działalność w którym została uhonorowana Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Polskiej Organizacji Wojskowej oraz odznaką „Za wierną służbę”¹³. Sekretarką związku została Zofia Kociszewska (w 1932 r. zastąpiła ją Janina Miarczyńska)¹⁴.

Poprzez utworzenie w Piotrkowie oddziału Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet jego założycielki chciały pokazać siłę kobiet w życiu publicznym miasta, choć należy wspomnieć, że tworzenie organizacji takiego typu wpisywało się w plany Walerego Sławka, lidera BBWR, który widział w nich jeden ze sposobów prowadzenia działalności

---

Skłodowskiej-Curie w Piotrkowie Trybunalskim 1856-2006, Piotrków Trybunalski 2010, s. 89-91.

¹¹ Aniela Szklarska (zm. 1935), nauczycielka historii i matematyki w szkole żeńskiej Heleny Trzczińskiej, a od 1933 r. w Gimnazjum i Liceum Humanistycznym Żeńskim Zrzeszenia Nauczycieli Szkół Średnich w Piotrkowie. J. Szklarska, *List otwarty do Dyrekcji Gimnazjum Żeńskiego w Piotrkowie*, „Dziennik Piotrkowski” 1935, nr 92, s. 8.

¹² Kazimiera Dratwina z d. Rytych. W 1912 r. poślubiła Dominika Dratwę, który od 1928 r. był posłem na Sejm z ramienia BBWR. Dratwina była działaczką Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, Powiatowego Komitetu Dnia Polaka z Zagranicy i Zbiórki na Fundusz Szkolnictwa Polskiego Zagranicą oraz Towarzystwa Dobroczynności dla Chrześcijan.

¹³ L. Borzymek, *Udział...*, op. cit., s. 34.

¹⁴ Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (dalej APPT), Starostwo Powiatowe Piotrkowskie (dalej SPP), sygn. 1441, List Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet do Starostwa Powiatowego Piotrkowskiego, nlb.

wychowawczej BBWR w terenie. Przede wszystkim zależało mu na realizowaniu idei wychowania społeczeństwa poprzez pracę¹⁵.

Elementem spajającym kobiety w ZPOK była wspólna przeszłość, czyli praca na rzecz niepodległości Polski w czasie zaborów i I wojny światowej. Piotrkowianki zaczęły zauważać, iż potencjał, który wypracowywały, angażując się w wielu organizacjach społecznych, zwłaszcza w Lidze Kobiet Pogotowia Wojennego, po zakończeniu działań zbrojnych zaczął tracić na znaczeniu. Choć nadal istniała Liga Kobiet Polskich, miała ona charakter wyłącznie formalny. Jej członkinie poprzestawały jedynie na organizacji zjazdów, na których wspominały minione czasy. Przez pierwsze dziesięciolecie wolnej Polski piotrkowianki swoje działania ograniczały do pracy zawodowej i sporadycznych indywidualnych akcji społecznych.

Po zamachu majowym wśród kobiet do głosu zaczęła dochodzić opinia, iż tylko organizując się masowo, można przeciwdziałać bieżącym problemom, takim jak nierówności społeczne, dyskryminacja kobiet w życiu publicznym, kryzys moralny oraz niwelowanie w społeczeństwie lekceważącego stosunku do państwa polskiego. W przypadku Piotrkowa rozbudzenie aspiracji kobiecych nastąpiło jednak z pewnym opóźnieniem. Pierwsze struktury ZPOK powstały dwa lata później niż w Warszawie. Nie było to jednak zjawiskiem odosobnionym w skali całego kraju, ponieważ budowa struktur terenowych postępowała bardzo wolno, niemal od podstaw. Choć kobietom przyświecała chęć zwiększenia swojej roli w polityce, na pierwszym miejscu eksponowały one społeczny charakter organizacji. Podobnie jak w przypadku centralnej organizacji piotrkowianki stawiały na pracę na rzecz społeczeństwa, zwłaszcza ogółu kobiet. Poprzez czynione przedsięwzięcia zamierzały wpłynąć na wychowanie, wiedzę, opiekę

---

¹⁵ A. Chojnowski, *Piłsudczycy u władzy. Dzieje Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem*, Wrocław 1986, s. 150.

prawną oraz świadomość obywatelską, wypracowując nowy typ obywatelki-Polki¹⁶.

Cele organizacji

W statucie Związku założycielki zawarły informacje, iż zamiarem ich było szerzenie i pogłębianie idei państwowości polskiej, wprowadzenie zasad demokratycznych do życia publicznego oraz zapewnienie kobietom bezpośredniego wpływu na politykę¹⁷. Obszar działalności ZPOK wpisywał się w zakres postulatów wysuwanych przez czołowe aktywistki ruchu kobiecego w Polsce. Przestrzegały one Polki przed zbyt dużym entuzjazmem spowodowanym uzyskaniem w listopadzie 1918 r. czynnego i biernego prawa wyborczego i spoczęciem na laurach. Wskazywały, iż równouprawnienie stanowiło dopiero pierwszy krok do pełnego zrównania szans kobiet i mężczyzn. Zalecały oparcie uzyskanych praw na solidnych fundamentach praktycznych, gdyż w przeciwnym wypadku groziło im zachowanie wyłącznie charakteru formalnego. Polepszenie losu kobiet mogło wg nich iść w parze jedynie ze zmianami w kodeksie cywilnym. Zmiany w nim były w ich przekonaniu konieczne, ponieważ prawo nie chroniło należycie Polek, a było jedynie echem dawnych zwyczajów i przesądów godzących w kobiety¹⁸.

Działaczki piotrkowskiego ZPOK na forum publicznym opowiadały się za wprowadzeniem ochrony pracy kobiet, zwiększeniem udziału kobiet w służbie państwowej oraz zrównaniem płac kobiet i mężczyzn pracujących na tych samych stanowiskach. W zakresie opieki socjalnej działaczki postulowały wprowadzenie pomocy materialnej dla matek,

---

¹⁶ G. Szelągowska, *Geneza społeczeństwa obywatelskiego a organizacje kobiece w Polsce niepodległej i czasach PRL – zarys problematyki*, [w:] A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarz (red.), *Działaczki społeczne, feministki...*, op. cit., s. 18.; K. Sierakowska, *Samoorganizowanie się kobiet w II Rzeczypospolitej: dążenia, szanse, realizacje*, [w:] [w:] A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarz (red.), *Działaczki społeczne, feministki...*, op. cit., s. 34–37. J. Dufurat, *W służbie...*, op. cit., s. 167, s. 177.

¹⁷ Statut „Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet”, Warszawa 1928, s. 3.

¹⁸ C. Walewska, *W walce o równe prawa. Nasze bojownice*, Warszawa 1930, s. 7.

wdów i sierot oraz wypłacenie zasiłków dla położnic. Opowiadały się za skuteczną walką z prostytutką, handlem żywym towarem oraz alkoholizmem. Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet dopominał się szczególnej ochrony nad emigrantkami, które pracując w obcym systemie prawnym oraz obyczajowym, łatwo mogły ulec wielu zagrożeniom¹⁹. Praca społeczna była szczególnie ważna dla działaczek ZPOK, ponieważ stanowiła ważny element wychowania obywatelskiego. Poprzez pracę socjalną kreowały aktywny wizerunek Polki jako osoby odpowiedzialnej za swoją rodzinę, a przede wszystkim państwo²⁰.

Obok celów społecznych należy wspomnieć o celach politycznych, które organizacja zamierzała osiągnąć. Piotrkowskie struktury samorządu miejskiego od 1925 r. nie były reprezentowane przez żadną kobietę²¹. Zdominowanie władzy przez mężczyzn negatywnie odbijało się na realizacji żywotnych potrzeb piotrkowianek, takich jak polepszenie ich stanu materialnego, przeciwdziałanie bezrobociu wśród kobiet czy zapewnienie opieki nad matkami, dziećmi oraz starszycami. Szansę na wyjście z impasu dawały kolejne wybory samorządowe w 1934 r. Perspektywa wprowadzenia kobiet do struktur samorządowych stawała się tym bardziej realna, że mogły one liczyć na wsparcie miejscowego BBWR. Współpraca między ZPOK a BBWR była bardzo silna i korzystna dla obu stron. Członkinie ZPOK deklarowały chęć wsparcia obozu sanacyjnego oraz zjednywanie dla niego opinii publicznej, natomiast BBWR obiecywał pomoc w zakresie materialnym. Jak zauważyła Joanna Dufurat, mapa rozwoju ZPOK pokrywała się

---

¹⁹ APPT, Wydział Powiatowy Piotrkowski (dalej WPP), sygn. 3438, Program Wydziału Spraw Kobiety, nlb.

²⁰ M. Piwowarczyk, *Działania Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet na rzecz pomocy rodzinie*, „Wychowanie w Rodzinie” 2013, t. 7, s. 264.

²¹ W pierwszych w niepodległej Polsce wyborach samorządowych do Rady Miejskiej zostały wybrane dwie kobiety: Maria Rudnicka oraz Jadwiga Młodowska. W wyborach w 1925 i 1928 kobiety nie weszły w ogóle do rady. J. Katner, *Wybory samorządowe w Piotrkowie Trybunalskim w latach 1919-1939*, praca magisterska pod kierunkiem dr. Waldemara Palusa, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie, Częstochowa 2001, (praca nieopublikowana), s. 39, s. 58–59, s. 75–76.

z rozwojem BBWR²². W Piotrkowie BBWR w 1928 r. wprowadził do rady miejskiej 4 radnych (ponad 12% miejsc), co stanowiło dla niego początek walki o zdobycie większości. W ZPOK zasiadały kobiety, które identyfikowały się z obozem rządzącym zarówno poprzez wyznawane poglądy, jak i przez powiązania rodzinne. Do kobiet, które były zamężne z działaczami sanacyjnymi, należała m. in. Kazimiera Dratwina, żona pośła Dominika Dratwy, współzałożyciela piotrkowskiego BBWR²³.

Działalność Związku

Przez jedenaście miesięcy piotrkowski ZPOK działał nieoficjalnie. Starostwo dopiero po otrzymaniu 2 egzemplarzy podpisanego i zatwierdzonego przez notariusza Mariana Byczkowskiego statutu uznało Związek za zgodny z prawem²⁴. Początkowo siedziba ZPOK mieściła się na parterze kamienicy przy ulicy Piłsudskiego 40. Do organizacji mogła wstąpić każda pełnoletnia obywatelka Rzeczypospolitej Polskiej o nieposzlakowanej opinii, która uznawała ideowe zasady Związku. Do organizacji przyjmowane były także osoby młodsze, nie powinny mieć one jednak mniej niż 16 lat i nie podlegać powinnościom szkolnym. Zyskiwały one status kandydatek, dzięki czemu mogły włączyć się w organizację wszystkich przedsięwzięć Związku²⁵. W pierwszym roku formalnej działalności piotrkowski ZPOK liczył 89 kobiet, głównie z kręgów oświatowych oraz urzędniczych. Członkinie ZPOK były osobami wykształconymi, ekspertkami w swoich dziedzinach. Zakres ich wiedzy dotyczył takich dyscyplin jak: socjologia, polityka, literatura, muzyka, higiena oraz wychowanie i był ciągle udoskonalany. Kobiety doskonale orientowały się w problemach społecznych miasta, ponieważ na co dzień miały styczność z młodzieżą oraz jej ro-

---

²² J. Dufurat, *W służbie...*, op. cit., s. 190.

²³ S. Łoza, *Czy wiesz kto to jest?*, Warszawa 1938, s. 150.

²⁴ *Statut...*, op. cit., s. 7.

²⁵ *Ibidem*, s. 4. *Regulamin wewnętrzny Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet*, Warszawa 1931, s. 11.

dzinami. Nauczycielki z racji wykonywanego zawodu posiadały przygotowanie z zakresu pedagogiki oraz psychologii²⁶. Przekrój wiekowy członkiń był szeroki, bowiem oprócz uczestniczek walk o niepodległość Polski do organizacji wstępowały młode dziewczęta, głównie absolwentki Gimnazjum Zrzeszenia oraz Seminarium Nauczycielskiego. W siedmioosobowym zarządzie organizacji większość stanowiły nauczycielki piotrkowskich szkół średnich.

W 1932 r. nastąpiły zmiany w kierownictwie organizacji. Zarząd opuściły: Helena Trzczińska, Aniela Szklarska, Bonifacja Rudnicka oraz Zofia Kociszewska. Na funkcję skarbniczki została wybrana Piotrowska, natomiast sekretarką została Janina Miarczyńska. Rolę kierowniczą organizacji nadal sprawowała Wanda Grabowska²⁷. Zarząd urzędował w każdy poniedziałek od godz. 17:30 do 19:00. Jego zadaniem oprócz kierowania sprawami administracyjnymi było reprezentowanie organizacji podczas uroczystości państwowych oraz na zjazdach organizacji kobiecych. Piotrkowski Oddział ZPOK szybko rozwijał swoją działalność, promieniując na sąsiednie miejscowości. Na początku 1933 r. Kazimiera Dratwina oraz Bonifacja Rudnicka przybyły do Bełchatowa, aby tam organizować nowy oddział związku kobiecego. Ich misja zakończyła się sukcesem, o czym może świadczyć korespondencja Magistratu Miasta Bełchatowa ze Starostwem Powiatowym w Piotrkowie²⁸.

Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet miał sformalizowany charakter. Dzielił się na cztery wydziały: Wychowania Obywatelskiego, Spraw Kobietych, Opieki nad Matką i Dzieckiem oraz Wydział Pracy. Po kilku latach zorganizowano również Wydział Gospodarczy

---

²⁶ M. Piotrowska-Marchewa, *Nauczycielki polskich szkół powszechnych i średnich w życiu politycznym II Rzeczypospolitej*, [w:] T. Kulak, M. Dajnowicz (red.), *Drogi kobiet do polityki (Na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*, Wrocław 2016, s. 318–319.

²⁷ APPT, SPP, sygn. 1441, List Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet do Starostwa Powiatowego Piotrkowskiego, nlb.

²⁸ APPT, SPP, sygn. 1441, List Magistratu Miasta Bełchatowa do Starostwa Powiatowego w Piotrkowie, nlb.

oraz Finansowy. Nie udało się natomiast otworzyć Wydziału Kultury i Piękna oraz Wychowania Fizycznego²⁹.

Wydział Wychowania Obywatelskiego

Najprężniej działał Wydział Wychowania Obywatelskiego, przemianowany następnie na Wydział Wychowania Polityczno-Obywatelskiego, pod kierunkiem Wandy Cieszkowskiej. Zajmował się on upowszechnianiem wartości patriotycznych wśród różnych grup społecznych. Zależało mu przede wszystkim na zaktywizowaniu kobiet oraz młodzieży. Wychowanie obywatelskie następowało poprzez prowadzenie wieczorów dyskusyjnych, prelekcji oraz uroczystości państwowych, na których propagowano ideologię oraz osoby związane z sanacją. Co roku 29 września organizowano podwieczorek z okazji imienin prezydentowej Michaliny Mościckiej, natomiast 19 marca obchody ku czci Józefa Piłsudskiego³⁰. Częstymi gośćmi obchodów byli posłowie BBWR, którzy wygłaszali przemówienia oraz wykłady. O wysoki poziom wychowania obywatelskiego zabiegała szczególnie Wanda Grabowska, która łączyła bieżącą sytuację społeczno-polityczną z przeszłością Polski. Prowadziła ona wykłady o Polsce współczesnej zarówno w organizacji, jak i w żeńskiej szkole średniej. Wychowaniu obywatelskiemu służyły również spotkania wspomnieniowe. Ich zadaniem było zaktywizowanie słuchaczy do pracy na rzecz Polski, podobnie jak miało to miejsce w przeszłości. Retrospektywny charakter miał wykład Wandy Grabowskiej na temat ruchu niepodległościowego na terenie Piotrkowa i powiatu oraz wystąpienie Kijeńskiej o życiu na froncie³¹.

Największym przedsięwzięciem Wydziału Wychowania Obywatelskiego stało się zorganizowanie w 1932 r. świetlicy dziennej dla ko-

---

²⁹ *Regulamin...*, op. cit., s. 5.

³⁰ APPT, WPP, sygn. 3438, Sprawozdanie z działalności świetlicy Z.P.O.K. za rok 1934–35, nlb.

³¹ *Odczyt dyr. Wandy Grabowskiej w Z.P.O.K., Głos Trybunalski* 1937, nr 37, s. 4. *Odczyt w Z.P.O.K., „Głos Trybunalski” 1937, nr 92, s. 4.*

biet, którą kierowała Janina Nowicka. O rozmachu tego przedsięwzięcia mógł świadczyć fakt, że pieczę nad nią sprawował specjalnie powołany samorząd. Należy jednak zauważyć, iż termin „światlica” przez członkinie ZPOK używany był nie tyle w kontekście miejsca, ile jako wskazanie na zbiorowość osób, bliskich sobie wiekiem, realizujących wspólne cele³². Światlica dla kobiet w pierwszym roku działalności skupiała 34 dziewczęta w wieku 14–18 lat. W roku 1937 liczba ta zwiększyła się do 44. Zajęcia odbywały się 4–5 razy w tygodniu od godz. 17:00 do 20:00. Poruszano na nich sprawy związane z bieżącymi zagadnieniami życia społecznego, prowadzono pogadanki z zakresu wychowania obywatelskiego, spraw kobiecych, higieny, literatury oraz robót ręcznych. Zajęcia z literatury i czytelnictwa prowadziła Halina Wróblewska, śpiewu chóralnego Mikulski, etyki chrześcijańskiej ks. prefekt Zalewski, pogadanki z higieny – Pietraszkiewiczowa, zaś lekcje kroju – Wyszkowska. Członkinie świetlicy mogły również skorzystać z zajęć wychowania fizycznego oraz słuchać radia. W zimie najbardziej potrzebujące dziewczęta otrzymywały w siedzibie organizacji posiłek³³. Światlica służyła również jako miejsce, gdzie organizowano uroczystości. Oprócz wspomnianych gal ku czci prezydentowej Mościckiej i Marszałka Józefa Piłsudskiego urządzano uroczystości patriotyczne, m. in. Święto Morza, Święto Munduru oraz Dzień Niepodległości. Rozrywce służyły natomiast imprezy okolicznościowe: bożonarodzeniowe i karnawałowe, podwieczorki literackie, gry i zabawy taneczne³⁴. Ze szczególną pieczołowitością „światliczanki” przygotowywały uroczystości z okazji zakończenia roku świetlicowego, na którym prezentowały swoje talenty wokalne, taneczne oraz aktorskie³⁵.

Rozwijaniu umiejętności oraz poszerzaniu wiedzy służyła powołana przez Związek biblioteka. W 1937 r. biblioteka liczyła 331 tytu-

³² *Praca świetlicowa. Instrukcja dla świetlic ZPOK*, Warszawa 1934, s. 4.

³³ APPT, WPP, sygn. 3438, Sprawozdanie z działalności świetlicy Z.P.O.K. za rok 1934–35, nlb.

³⁴ J. Miarczyńska, *Sprawozdanie działalności Oddziału Z.P.O.K. w Piotrkowie za rok 1936–37*, „Głos Trybunalski” 1937, nr 154, s. 3.

³⁵ Z działalności Z.P.O.K., „Dziennik Narodowy” 1938, nr 141, s. 8.

łów, pozyskanych głównie dzięki ofiarności piotrkowianek. Wśród książek metodycznych znalazły się rozprawy i powieści, które uważano za odpowiednią pomoc w zakresie wychowania obywatelskiego, m. in. publikacje Eugeniusza Kwiatkowskiego, Wincentego Rzymowskiego oraz Haliny Górskiej. Ponadto w bibliotece znajdowały się pozycje, które miały za zadanie uświadomić kobietę w jej prawach zawodowych, cywilnych oraz małżeńskich. Oddział ZPOK szczególnie zachęcał piotrkowianki do czytania pism kobiecych: „Kobiety współczesnej”, „Dla Przyszłości”, „Mojej Przyjaciółki”, „Pracy Obywatelskiej” i „Prostej Drogi”. Dwa ostatnie magazyny były redagowane przez Zarząd ZPOK. Znajdowały się w nich artykuły poruszające problemy kobiet w Polsce i Europie oraz postulujące zmiany w prawie cywilnym³⁶.

W połowie lat 30. tematyka dyskusji prowadzonych przez Wydział Wychowania Obywatelskiego skupiała się przede wszystkim wokół bieżących zagadnień politycznych i gospodarczych. Prowadziły je członkinie ZPOK, współpracując z politykami sanacji. Wanda Grabowska w lutym 1937 r. wygłosiła odczyt o zdobyczach i planach gospodarczych Polski³⁷. Wielokrotnie zapraszany poseł Dominik Dratwa przeprowadził wykłady pt. „Stan finansowy Polski”, „Gospodarka finansowa Rosji sowieckiej”³⁸ oraz „Stan finansowy oraz dążenia polityczne Rosji Sowieckiej”. Wydział postulował chęć podjęcia akcji propagandowej, angażującej kobiety w obronę kraju przed ewentualną wojną. W tym celu we wrześniu 1937 r. zainaugurowano zajęcia praktycznego przygotowania do obrony kraju. Były one kontynuacją prowadzonych od początku istnienia ZPOK kursów przysposobienia wojskowego prowadzonych przez instruktorki Reslerównę oraz Danutę Gampfównę³⁹. Urządzano również wykłady Haliny Sarneckiej na

---

³⁶ APPT, WPP, sygn. 3438, Artykuły Wydziału Spraw Kobięcych, nlb. Z działalności Z.P.O.K., „Dziennik Narodowy” 1938, nr 141, s. 8.

³⁷ *Dwa odczyty w Uniwersytecie Niedzielnym*, „Głos Trybunalski” 1937, nr 51, s. 3.

³⁸ *Stan finansowy Polski. Odczyt w Z.P.O.K.*, „Głos Trybunalski” 1937, nr 45, s. 4. *Odczyt w Z.P.O.K.*, „Głos Trybunalski” 1937, nr 59, s. 6.

³⁹ APPT, WPP, sygn. 3438, Sprawozdanie z działalności świetlicy Z.P.O.K. za rok 1934–35, nlb.

temat przysposobienia wojskowego kobiet⁴⁰. Organizacja wysyłała chętne dziewczęta na obozy przysposobienia wojskowego, wychowania fizycznego oraz kursy pływackie do Spały, Sulejowa, Zgierza oraz w okolice Brześcia n. Bugiem⁴¹.

Wydział Spraw Kobięcych

Wydział Spraw Kobięcych powstał, aby opiekować się kobietami oraz je należycie edukować. Na jego czele stały: Aleksandra Matusiakowa, Stanisława Kotlińska oraz Olczykowa. W programie wydziału znalazły się postulaty ochrony prawnej kobiet, zwalczania prostytucji i alkoholizmu oraz niesienia szeroko pojętej pomocy kobietom pracującym, więźniarkom, emigrantom i staruszkom. Działaczki ZPOK starały się wpływać na zmianę położenia kobiet poprzez liczne pogadanki, na które zapraszały kobiety do świetlicy, jak również same jeździły na spotkania poza siedzibę Związku. Organizowano przede wszystkim zajęcia na temat wychowywania dziecka oraz higieny. Centrala ZPOK wymagała od piotrkowskiego oddziału, aby pozyskiwał informacje o potrzebach piotrkowianek, zaznajomił się ze specyfikacją ich pracy zawodowej oraz przyczynami bezrobocia. Zadaniem Związku stało się uświadamianie kobiet w zakresie ich praw oraz motywowanie do ciągłego podnoszenia kwalifikacji. Członkinie ZPOK domagały się dopuszczenia kobiet do wszystkich urzędów państwowych i samorządowych oraz równej płacy za wykonaną pracę.

Aktywistki skupione w Wydziale Spraw Kobięcych starały się przełamać barierę wstydu kobiet, zwłaszcza wówczas, gdy w grę wchodziły sprawy osobiste i małżeńskie. Deklarowały wsparcie przy pisaniu podań, próśb do odnośnych władz oraz w zakresie informacji i doradztwa. Uświadamiały kobiety w aspekcie seksualności i związanej z nią odpowiedzialności; szerzyły wiedzę o chorobach wenerycznych oraz zachęcały, aby kobiety żądały od przyszłych mężów badań

---

⁴⁰ *Ciekawy odczyt w Z.P.O.K.*, „Głos Trybunalski” 1938, nr 50, s. 4.

⁴¹ J. Miarczyńska, *Sprawozdanie...*, op. cit., s. 3.

przedślubnych. Przestrzegały kobiety przed prostytutką oraz alkoholizmem⁴².

Piotrkowski Wydział Spraw Kobietych dużą wagę przywiązywał do pomocy więźniarkom. Wanda Ciesielska jeździła do zakładów karnych, w których prowadziła rozmowy z osadzonymi w nich kobietami. Więźniarki otrzymywały od związku odzież, bieliznę, papier listowy, książeczki do nabożeństwa, pisma religijne oraz różańce. Dla dzieci ofiarowano pieluszki oraz ciepłą odzież⁴³. W zakresie wymienionych spraw ZPOK współpracował ze Stowarzyszeniem Opieki nad Więźniami „Patronat”, mieszczącym się w gmachu piotrkowskiego sądu. „Patronat” był organizacją niosącą wsparcie więźniom i ich rodzinom zgodnie z hasłem, by przestępcę przywrócić społeczeństwu. Instytucja roztaczała opiekę również nad bezdomnymi dziećmi, próbując je uchronić przed deprawacją. Osobą wydelegowaną do pracy w „Patronacie” była Wanda Cieszkowska⁴⁴. W ostatnich latach przed wojną problematyka kobieca zeszła niestety na plan dalszy, ustępując miejsca bieżącej tematyce politycznej oraz gospodarczej. Podczas wieczorów dyskusyjnych poruszano m. in. kwestie płci w ideale faszystowskim, omawiano aspekty książki Melchiora Wańkowicza *Sztafeta* o sukcesie polskich inwestycji⁴⁵.

Wydział Opieki nad Matką i Dzieckiem

Z pomocą materialną kobietom i ich dzieciom przychodził Wydział Opieki nad Matką i Dzieckiem, zarządzany przez Wacławę Owczarko-

---

⁴² APPT, WPP, sygn. 3438, Program wydziału spraw kobiecych, nlb.

⁴³ J. Miarczyńska, *Sprawozdanie...*, op. cit., s. 3.

⁴⁴ Piotrkowski „Patronat” dzieli się na sekcje: administracyjną, oświatową, opieki nad więźniami, dochodów oraz pośrednictwa pracy. Prezesem był ks. dziekan Gajewicz, zaś wiceprezesem sędzia okręgowy Dębicki. Do zarządu ponadto wchodził: naczelnik więzienia – Winnicki, Banaszewski, Głowacki, Gilewski oraz poseł Dratwa. *Co społeczeństwo piotrkowskie powinno wiedzieć o zadaniach i działalności „Patronatu”*, „Głos Trybunalski” 1933, nr 7, s. 2.

⁴⁵ APPT, Archiwum Wandy Grabowskiej (dalej AWG), sygn. 11, Recenzja o „Sztafecie” M. Wańkowicza, s. 25-28.

wą⁴⁶. Ze względu na fakt, iż potrzeby materialne kobiet i dzieci znacznie przekraczały możliwości władz miejskich Piotrkowa, ZPOK powołała pierwszą w Piotrkowie Stację Opieki nad Matką i Dzieckiem pod kierunkiem Kazimierzy Dratwiny. Siedziba stacji mieściła się przy ul. Pierackiego 3. Swoim zasięgiem objęła ponad 200 dzieci w wieku do 3 lat. Zadaniem stacji była troskliwa opieka nad dzieckiem od pierwszych chwil jego życia poprzez dostarczanie mieszanek mlecznych oraz przeprowadzanie badań diagnostycznych. Badania, prowadzone przez lekarza i higienistkę, odbywały się dwa razy w tygodniu we wtorki oraz czwartki. Kuchnia otwarta była codziennie w godz. 9–11. W 1936 r. stacja wydała 2 959,5 tys. litrów mleka, 11 tys. porcji mieszanek odżywczych i leczniczych oraz 22 porcje tranu. Stacja prowadzona była w sposób wzorowy, o czym świadczyły wycieczki do niej członków innych piotrkowskich organizacji⁴⁷.

Oprócz prowadzenia stacji dla małych dzieci wydział ZPOK zajmował się dożywianiem dzieci starszych w Piotrkowie oraz okolicznych miejscowościach, m. in. w Bykach, Gorzkowicach, Rozprzy, Bełchatowie. Młodzież, która stawała się pełnoletnia, mogła również korzystać z pomocy wydziału. Codziennie organizowano dla niej śniadania w lokalu związku. Wydział ZPOK dbał o dostarczanie potrzebującym odzieży oraz organizowanie czasu wolnego. W latach 1936-37 urządził kolonie letnie dla dzieci w Nagórzycach oraz Sulejowie. Dla matek organizowano wykłady, prowadzone przez członkinie ZPOK, na temat właściwego zajmowania się dziećmi, higieny w czasie ciąży i połogu⁴⁸.

---

⁴⁶ Wacława Owczarkowa, nauczycielka. Należała do Zarządu Zrzeszenia Nauczycieli Szkół Średnich w Piotrkowie.

⁴⁷ *Z działalności Rodziny Rezerwistów Koło Piotrków*, „Głos Trybunalski” 1937, nr 100, s. 6. *Opieka nad matką i dzieckiem w Piotrkowie*, „Głos Trybunalski” 1937, nr 229, s. 4. *Z działalności Związku Pracy Obyw. Kobiet*, „Głos Trybunalski” 1938, nr 14, s. 4.

⁴⁸ J. Miarczyńska, *Sprawozdanie...*, op. cit., s. 3. APPT, WPP, sygn. 3438, Komunikat prasowy Z.P.O.K. w Piotrkowie, nlb.

Pozostałe wydziały

Na czele Wydziału Gospodarczego stała Ewa Pańska. Zajmował się on organizacją życia towarzyskiego wewnątrz ZPOK oraz dbaniem o pozytywny wizerunek Związku na zewnątrz. Dużym przedsięwzięciem wydziału oraz zarządu było zorganizowanie w 1937 r. otwarcia nowej siedziby ZPOK przy Al. 3-ego Maja 10. Na uroczystość przybyli przedstawiciele Kościoła katolickiego, starostwa, organizacji społecznych, wojskowych oraz strzeleckich. Obecni byli także posłowie sanacyjni: Dominik Dratwa oraz Jan Drozd-Gierymski. Po uroczystości Wydział Gospodarczy zaprosił zebranych na część nieoficjalną, tzw. herbatkę. Wydział ten zajmował się również pozyskiwaniem produktów spożywczych po niższych cenach. Były one następnie sprzedawane, a za uzyskane kwoty finansowano wiele nowych przedsięwzięć organizacji⁴⁹.

Zadaniem Wydziału Prasowego było informowanie opinii publicznej o działalności ZPOK. Pełnił on również rolę uświadamiania członków o postępach ruchu kobiecego w Polsce. Dostarczał wiadomości na temat zmian w prawie cywilnym oraz rodzinnym poprzez prenumeratę odpowiednich pism. Zbierał od kobiet informacje na temat ich potrzeb oraz zachęcał do wyrażania swoich myśli na piśmie⁵⁰. Wydział Finansowy natomiast zawiadywał budżetem organizacji. Jego kierowniczką była Janina Przepieściowa⁵¹.

Nowy zarząd organizacji wybrano 7 maja 1937 r. Weszły do niego: Wanda Cieszkowska, Janina Przepieściowa, Kazimiera Dratwina, Irena Górka, Maria Stiasnowa, J. Nowicka, Helena Krawczynowska, Maria Nakonieczna, Ewa Pańska, Maria Kuczyńska oraz Janina Miarczyńska⁵². W zarządzie zabrakło nazwiska Wandy Grabowskiej, ponieważ zaproponowano jej wejście do Zarządu Zrzeszenia Wojewódzkiego. W 1938 r. została członkinią Sądu Honorowego, zajmując się rozpa-

---

⁴⁹ APPT, WPP, sygn. 3438, Komunikat prasowy Z.P.O.K. w Piotrkowie, nlb.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ J. Miarczyńska, *Sprawozdanie...*, op. cit., s. 3.

⁵² Ibidem.

trywaniem nieporozumień pomiędzy członkiniami ZPOK z województwa łódzkiego⁵³.

Finanse ZPOK

Zgodnie ze statutem Związku piotrkowski oddział mógł pozyskiwać środki finansowe z trzech źródeł: ze składek członkowskich, z organizacji przedsięwzięć dochodowych oraz z subsydiów państwowych i samorządowych⁵⁴. Pieniądze, którymi dysponował piotrkowski oddział, pochodziły głównie ze składek członkowskich. Miesięczna wysokość składki wynosiła 1 zł. Mniejszy udział w budżecie miały wpływy z urządzanych zabaw tanecznych oraz spotkań towarzyskich. Piotrkowski oddział nie otrzymywał subwencji rządowych, chociaż na szczeblu ogólnopolskim oraz lokalnym dochodziło do wsparcia ZPOK z pieniędzy publicznych. Pomocą dla piotrkowskiej organizacji były subwencje płynące z Zrzeszenia Wojewódzkiego ZPOK oraz Zarządu Miasta. Nie miały one jednak charakteru cyklicznego, o czym wspominała Grabowska na posiedzeniu rady miejskiej. ZPOK starał się o dofinansowanie wielu akcji z różnych funduszy, m. in. z Komitetu Niesienia Pomocy Dzieciom i Młodzieży oraz Funduszu Pracy⁵⁵.

Z zachowanego sprawozdania ZPOK z roku 1936/37 można dowiedzieć się, iż Oddział pozyskał 418,13 zł ze składek członkowskich oraz 196,47 zł z imprez towarzyskich. Wydatki wyniosły natomiast 3 747,85 zł, znacznie przewyższając uzyskane dochody⁵⁶. Przedsięwzięcia dochodowe ZPOK organizował kilkanaście razy w roku. Informacje o największych zabawach umieszczane były w prasie. W 1933 r. ZPOK zachęcał mieszkańców Piotrkowa, aby przybyli na imprezę nazwaną „Czarna kawa-Bridge” do lokalu Gimnazjum Zrzeszenia. Skusić gości

---

⁵³ APPT, AWG, sygn. 6, Zawiadomienie, s. 22.

⁵⁴ *Statut...*, op. cit., s. 7.

⁵⁵ APPT, Archiwum Miasta Piotrkowa (dalej AMP), sygn. 3171, Protokół 32-go z kolei posiedzenia Rady Miejskiej 3 marca 1936 r., nlb. J. Dufrat, *W służbie...*, op. cit., s. 194.

⁵⁶ J. Miarczyńska, *Sprawozdanie...*, op. cit., s. 3.

miała huczna muzyka oraz obfity bufet⁵⁷. W lutym 1936 r. Związek zorganizował zabawę taneczną w cukierni „Krakowianka” oraz herbatkę towarzyską⁵⁸.

Oprócz niesienia pomocy potrzebującym ZPOK organizował czas wolny swoim członkiniom. Urządzano dwutygodniowe kursy tkactwa ręcznego pod kierunkiem wyspecjalizowanej instruktorki, kursy języka francuskiego oraz zajęcia gimnastyczne⁵⁹. Zachęcano członkinie ZPOK do wakacyjnych wyjazdów w celach zdrowotnych i rozrywkowych do wielu ośrodków wypoczynkowych. W II RP szczególną popularnością u piotrkowianek cieszył się Ciechocinek, Truskawiec, Ostrowo oraz obozy w Tatrach i w Karpatach⁶⁰.

Członkinie piotrkowskiego ZPOK brały udział w różnych zjazdach. Najważniejszym z nich był zjazd w Warszawie w 10-lecie założenia organizacji. W uroczystościach wzięło udział kilkanaście delegatek z Piotrkowa. Uczestniczyły one w spotkaniu z prezydentem Ignacym Mościckim oraz najważniejszymi osobami w państwie⁶¹.

Osiągnięcia i porażki polityczne ZPOK

Cele, które przyświecały założycielkom piotrkowskiej organizacji, zostały w dużej mierze zrealizowane. Poprzez organizację licznych prelekcji członkinie szerzyły wśród piotrkowianek ideę państwowości polskiej. Udało im się także zyskać wpływ na politykę miejską, ponieważ w 1934 r. prezeska ZPOK — Wanda Grabowska, kandydowała z powodzeniem do Rady Miejskiej z listy Powszechnego Bloku Wybor-

---

⁵⁷ *Dokąd dziś pójść i co zobaczyć?*, „Głos Trybunalski” 1933, nr 64, s. 3.

⁵⁸ APPT, SPP, sygn. 1441, List do Starostwa Powiatowego, nlb. *Herbatka w Z.P.O.K.*, „Głos Trybunalski” 1936, nr 38, s. 4.

⁵⁹ *Dwutygodniowy kurs tkactwa w Z.P.O.K.*, „Głos Trybunalski” 1937, nr 38, s. 5. *Komplet języka francuskiego i gimnastyki dla pań w Z.P.O.K.*, „Głos Trybunalski” 1938, nr 39, s. 4.

⁶⁰ *Wypoczynek w obozach dla członkiń Z.P.O.K.*, „Głos Trybunalski” 1937, nr 150, s. 5.

⁶¹ *Piotrkowski Oddział Z.P.O.K. licznie reprezentowany na zjeździe „Dla honoru, dobra i potęgi Polski” 10 lat Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet*, „Głos Trybunalski” 1938, nr 66, s. 2.

czego Pracy dla Samorządu (lokalna reprezentacja Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem). Oddano na nią 1171 głosów, co dało jej trzecią pozycję. Uzyskany wynik był zarazem wskaźnikiem poparcia nie tylko dla samej Grabowskiej, ale również dla kobiecej organizacji. Jej kadencja w radzie trwała do 1939 r.⁶² Rola W. Grabowskiej w organizacji była nie do przecenienia. Piotrkowska nauczycielka potrafiła zintegrować piotrkowskie środowisko kobiece, by nie dochodziło w nim do konfliktów. Wiele innych oddziałów ZPOK oraz sama centrala nie zdołały uchronić się od licznych sporów — w 1933 r. z funkcji przewodniczącej ustąpiła Zofia Moraczewska. Powodem jej decyzji był konflikt w strukturach organizacji, dotyczący dalszego rozwoju ZPOK oraz stosunku do BBWR. Moraczewska pozwalała sobie na krytykę ugrupowania i otwarte dążenie do uniezależnienia organizacji od jego wpływów, co powodowało wzrost krytyki wobec niej. Moraczewska surowo oceniała poczynania piłsudczyków w kwestiach gospodarczych oraz politycznych. Przeszkadzało jej zbyt instrumentalne traktowanie organizacji przez polityków sanacji. Na przeciwległej pozycji stała grupa kobiet skupionych wokół Marii Jaworskiej⁶³. Spór między nimi doprowadził do powstania Samopomocy Społecznej Kobiet, zorganizowanej przez Zofię Moraczewską, która w 1935 r. opuściła szereg ZPOK wraz z przedstawicielkami kilku oddziałów warszawskich oraz zarządów wojewódzkich⁶⁴. Problemy centrali ZPOK stawały się coraz większe. Kolejna porażka organizacji przyszła podczas wyborów do parlamentu w 1935 r., kiedy udało się wprowadzić zaledwie dwie posłanki oraz 5 senatorek, z których 3 pochodziły z nadania

⁶² APPT, AMP, sygn. 2968, Oświadczenie Wandy Grabowskiej, nlb. J. Katner, *Wybory...*, op. cit., s. 73, s. 91-92.

⁶³ Maria Jaworska (1885-1957), nauczycielka, działaczka społeczna i niepodległościowa, posłanka. W czasie I wojny światowej działała w Lidze Kobiet Galicji i Śląska. Należała także do POW oraz Polskiej Ligi Niezawisłości. W niepodległej Polsce pracowała w oświacie. Angażowała się w organizacjach społecznych oraz oświatowych. W latach 1928–1935 była posłanką z listy BBWR. M. Grekowicz-Hausnerowa, *Jaworska Maria*, [w:] W. Konopczyński (red.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. 11, Wrocław 1990, s. 103–104.

⁶⁴ J. Dufurat, *W służbie...*, op. cit., s. 298, 335. E. Horoch, *Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet – główne problemy*, „Res Historica” 2005, t. 20, s. 314.

prezydenckiego. Śmierć Piłsudskiego oraz rozwiązanie BBWR przez Walerego Sławka znacznie pogłębiały kryzys⁶⁵.

Należy zauważyć, że również w piotrkowskim środowisku doszło do zerwania z postulatami kobiecej emancypacji na rzecz podporządkowania jednostki roli państwa oraz rozwoju działalności dobroczynnej. W drugiej połowie lat 30. ZPOK włączył się w działania na rzecz przygotowań wojennych oraz propagował ideę mocarstwowości Polski. Po rozwiązaniu BBWR przez Walerego Sławka ZPOK poparł współpracę z Obozem Zjednoczenia Narodowego⁶⁶. Wanda Grabowska weszła wówczas do jego prezydium⁶⁷. Ostatnim przejawem działalności politycznej piotrkowskiego ZPOK było wydelegowanie Kazimierzy Drajwiny w 1938 r. do okręgowego zgromadzenia wyborczego, którego zadaniem było ustalenie listy kandydatów na posłów⁶⁸.

Podsumowanie

Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet w ciągu 9-letniej działalności dążył do zrealizowania kilku najważniejszych zadań. Pierwszym z nich było ukazanie siły politycznej kobiet i włączenie się ich do zdominowanej przez mężczyzn polityki, co stawało się możliwe dzięki przejściu władzy w Polsce przez sanację. Członkinie piotrkowskiego ZPOK pozostawały pod głębokim wrażeniem słów Marszałka Józefa Piłsudskiego, wzywającego społeczeństwo do odnowy moralnej przez pogłębienie idei państwowotwórczej. Nadrzędnym celem organizacji stało się wówczas wychowanie społeczeństwa piotrkowskiego na odpowiedzialnych obywateli, dla których ideał państwa był wartością najważniejszą. Kształtowaniu społeczeństwa pod względem moralnym służyły prowadzone przez ZPOK zajęcia tematyczne oraz organi-

---

⁶⁵ K. Sierakowska, *Samoorganizowanie...*, op. cit., s. 37. J. Dufurat, *W służbie...*, op. cit., s. 353.

⁶⁶ APPT, AWG, sygn. 11, Notatki Wandy Grabowskiej z zebrania dyskusyjnego, s. 25–28. J. Dufurat, *Jak...*, op. cit., s. 305.

⁶⁷ *Obóz Zjednoczenia Narodowego*, „Głos Trybunalski” 1937, nr 103, s. 5.

⁶⁸ *Wybory do Sejmu i rady miejskiej*, „Republika” 1938, nr 270, s. 9.

zowane uroczystości. Związek predestynował do roli reprezentującej ogół polskich kobiet, wobec czego angażował się w wiele działań mających na celu poprawę ich losu. Zauważając braki w prawie cywilnym, postulował zmiany, zwłaszcza na korzyść tych kobiet, które zostały wykluczone ze społeczeństwa. Szeroką opieką piotrkowski ZPOK otoczył więźniarki oraz matki w trudnej sytuacji materialnej, organizując dla nich spotkania oraz pomagając w przezwycięzeniu trudności. W drugiej połowie lat 30. XX w. na funkcjonowanie ZPOK w znacznej mierze wpłynęła bieżąca sytuacja militarno-polityczna. Centrala Związku podkreślała, że przeznaczeniem organizacji powinna być od-tąd wyłączna służba dla obronności kraju oraz nieustanne szkolenie wojskowe. Związek powoli zaczął tracić z pola widzenia najważniejszy cel, jakim było dążenie do zniwelowania dysproporcji prawnych między kobietami a mężczyznami oraz zwiększenia roli kobiet w życiu politycznym i społecznym.

Bibliografia:

- Bartczak Z., *II Liceum Ogólnokształcące im. Marii Skłodowskiej-Curie w Piotrkowie Trybunalskim 1856–2006*, Biblioteka–Piotrków 800, Piotrków Trybunalski 2010.
- Bieńkowski W., *Moraczewska Zofia Anna*, [w:] W. Albrecht, E. Rostworowski (red.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. 21, Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich–Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1976.
- Borzemek L., *Udział Wandy Grabowskiej w prowadzonej przez piotrkowską Ligę Kobiet Pogotowia Wojennego akcji niesienia pomocy żołnierzom Legionów Polskich i ich rodzinom w latach I wojny światowej*, „Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne” 2016, nr 4.
- Chojnowski A., *Piłsudczycy u władzy. Dzieje Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem*, Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1986.
- Dufurat J., *Jak włączyć kobiety w świat działań publicznych? Problemy organizacyjne Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928–1939)*, [w:] A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarc (red.), *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*, t. 2, Warszawa 2009, s. 287–306.

- Dufrat J., *W służbie obozu marszałka Józefa Piłsudskiego: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928–1939)*, Wyd. Avalon, Kraków 2013.
- Grekowicz-Hausnerowa M., *Jaworska Maria*, [w:] W. Konopczyński (red.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. 11, Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1990.
- Horoch E., *Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet–główne problemy*, „Res Historica” 2005, t. 20.
- Kałwa D., *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej. Dylematy środowisk kobiecych*, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, Kraków 2001.
- Katner J., *Wybory samorządowe w Piotrkowie Trybunalskim w latach 1919–1939*, praca magisterska pod kierunkiem dr. Waldemara Palusa, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Częstochowie, Częstochowa 2001 (praca nieopublikowana).
- Łoza S., *Czy wiesz kto to jest?*, Wyd. Głównej Księgarni Wojskowej, Warszawa 1938.
- Piotrowska-Marchewa M., *Nauczycielki polskich szkół powszechnych i średnich w życiu politycznym II Rzeczypospolitej*, [w:] T. Kulak, M. Dajnowicz (red.), *Drogi kobiet do polityki (Na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*, Wyd. Chronicon, Wrocław 2016.
- Piwowarczyk M., *Działania Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet na rzecz pomocy rodzinie*, „Wychowanie w Rodzinie” 2013, t. 7.
- Sierakowska K., *Samoorganizowanie się kobiet w II Rzeczypospolitej: dążenia, szanse, realizacje*, [w:] A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarz (red.), *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*, t. 2, Warszawa 2009.
- Szelągowska G., *Geneza społeczeństwa obywatelskiego a organizacje kobiece w Polsce niepodległej i czasach PRL – zarys problematyki*, [w:] A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarz (red.), *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*, t. 2, Warszawa 2009.
- Walewska C., *W walce o równe prawa. Nasze bojownice*, Redakcja „Kobiety Współczesnej”, Warszawa 1930.

Źródła archiwalne:

- Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim
- Archiwum Miasta Piotrkowa

- Archiwum Wandy Grabowskiej
- Starostwo Powiatowe Piotrkowskie
- Wydział Powiatowy Piotrkowski

Źródła opublikowane:

Deklaracja ideowa przyjęta w dn. 30.IX 1934 r. przez Nadzwyczajny Walny Zjazd Delegation Z.P.O.K., Warszawa 1934.

Praca świetlicowa. Instrukcja dla świetlic ZPOK, Warszawa 1934.

Regulamin wewnętrzny Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, Warszawa 1931.

Statut „Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet”, Warszawa 1928.

Prasa:

„Dziennik Narodowy” 1938.

„Dziennik Piotrkowski” 1935.

„Głos Trybunalski” 1933, 1937–1938.

„Republika” 1938.